

بررسی و تبیین فلسفه و ماهیت دفاع مقدس از منظر حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه)

سید هادی زرقانی^۱، فاطمه بخشی شادمهری^۲، نرگس حبیبی پناه^۳، فرزاد عابدی شجاع^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۱

چکیده:

با حمله نظامی رژیم بعث عراق به ایران و آغاز جنگی هشت‌ساله، نظام نوپای جمهوری اسلامی ایران با یکی از بزرگ‌ترین تهدیدات سیاسی-امنیتی مواجه شد. حضرت امام به‌عنوان رهبر انقلاب، در مواجهه با این تهدید، تدابیر و راهبردهای مختلفی را مدنظر داشتند که مجموعه آن‌ها را می‌توان در قالب مفهوم «مدیریت دفاعی» حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) مطرح کرد. این پژوهش به دنبال بررسی و تحلیل «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس» از منظر حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) و مبتنی بر متن «صحیفه امام» می‌باشد. روش پژوهش، روش تحلیل محتوای ترکیبی (کیفی و کمی) است و با دو رویکرد قیاس و استقراء، متن صحیفه حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) در دوران دفاع مقدس مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته است. براساس تحلیل محتوای متن صحیفه، ده مفهوم مرتبط با مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس» استخراج گردید. سپس با رویکرد کمی، وضعیت فراوانی هر یک از مفاهیم و همچنین روند تغییر این مفاهیم در دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس مورد بررسی قرار گرفت. درنهایت، براساس فرایند «کدگذاری و مقوله‌بندی» مهم‌ترین تدابیر و راهبردهای حضرت امام احصا گردید. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، در بین مفاهیم مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس»، سه مفهوم «جنگ عقیده و جنگ اسلام و کفر»، «احیای ارزش‌های اسلامی و دینی» و «مبارزه با سلطه و استبداد قدرت‌ها» بالاترین فراوانی را داشته‌اند. همچنین حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) برای مشروعیت بخشی به جنگ و دفاع مقدس، سه راهبرد مشخص شامل «تبیین فلسفه جنگ و دفاع از منظر دینی و عقیدتی»، «تبیین فلسفه جنگ از منظر امت محوری و جهانی اندیشی» و «تبیین فلسفه جنگ از منظر ملت‌محوری و حکومت‌محوری» را مدنظر داشتند. با عنایت به محوریت رضای الهی در منظومه فکری و عقیدتی حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه)، راهبرد اول یعنی «تبیین فلسفه جنگ و دفاع از منظر دینی و عقیدتی» مهم‌ترین راهبرد محسوب می‌شود و میزان بالای فراوانی مفاهیم این راهبرد نیز مؤید این مطلب است.

واژگان اصلی: دفاع مقدس، راهبرد، فلسفه، ماهیت، حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه)

۱. دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول)
h.zarghani@gmail.com
۲. دانشجوی دکتری گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
۳. دانشجوی دکتری گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
۴. دانشجوی دکتری گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

مقدمه

حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) و دفاع مقدس، دو مفهوم حیات‌بخشی هستند که تصور هر یک بدون دیگری اساساً متصور نیست. از یک‌سو الگوی روش‌شناسی حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) در باب مقوله دفاع مقدس و در واقع سطح برداشت و نگرش ایشان نسبت به مفاهیم «دشمن‌شناسی» و ضرورت مقابله همه‌جانبه با تعدی و تجاوز به ثغور اسلامی و از سوی دیگر فرازوفرودهای گوناگون دفاع مقدس؛ خود به‌عنوان یکی از تجلیات یا صحنه‌های طرح و اجرای آرمان‌های حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) در باب مقوله دفاع، در معرض دیدگان حیرت‌زده جهانیان قرار گرفت (کیوان حسینی، ۱۳۷۹: ۱۷۱). حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) همان‌گونه که انقلاب اسلامی را با رهبری الهی-سیاسی خود به پیروزی رساند، دفاع مقدس را نیز با فرماندهی و تدبیر خویش مدیریت کرد و آنچه حاصل شد، دستاوردی عظیم بود؛ چراکه در طول ۲۰۰ سال اخیر، برای اولین بار ایران در جنگی نابرابر، یک وجب خاک خود را از دست نداد (ارجینی و عبداللهی، ۱۳۹۴: ۱۵۶). یکی از مهم‌ترین موضوعات مرتبط با دفاع مقدس، فلسفه و ماهیت جنگ تحمیلی و دفاع مقدس از نظر حضرت امام است. از آغازین روزهای جنگ سؤالات، ابهامات و شبهاتی درباره ماهیت دفاع مقدس و به‌تدریج در مورد توقف یا تداوم جنگ، میزان تلفات و... مطرح بوده است. یکی از دلایل و زمینه‌های اصلی بروز برخی از این شبهات، اسلامی بودن کشور و مسلمان بودن و شیعه بودن اکثریت ملت عراق بود (زرقانی، ۱۴۰۰: ۲۲۳). در چنین فضای فکری و تبلیغاتی، مواجهه با این شبهات و تبیین فلسفی و نظری ماهیت جنگ تحمیلی و هویت متجاوزان، موضوع بسیار مهمی بود که حضرت امام هم به‌عنوان رهبر امت اسلامی و صاحب‌نظر در اندیشه سیاسی و دفاعی و هم به‌عنوان فرمانده کل قوا به آن ورود کرده و در سخنرانی‌های عمومی، جلسات مختلف و ابلاغ پیام‌ها به تبیین آن پرداختند تا رزمندگان با بصیرت و یقین کامل به امر مهم دفاع بپردازند. موضوعی که این پژوهش تلاش دارد با مراجعه به صحیفه حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) به بررسی و تبیین آن بپردازد. در واقع مسئله اصلی پژوهش این است که مهم‌ترین مفاهیم و راهبردهای مرتبط با فلسفه و ماهیت دفاع مقدس از منظر حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) مبتنی بر متن صحیفه حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) کدامند و روند تغییر این مفاهیم در طول دوره دفاع مقدس چگونه بوده است؟

مبانی نظری

فلسفه

فلسفه، مطالعه مسائلی کلی و اساسی درباره موضوعاتی همچون هستی، واقعیت، آگاهی، ارزش، خرد، ذهن و زبان است (عباسی آغویی و فنایی، ۱۳۹۶: ۴۴). در واقع فلسفه تفکر است. تفکر درباره کلی‌ترین و اساسی‌ترین موضوعاتی که در جهان و در زندگی با آن‌ها روبه‌رو هستیم. فلسفه وقتی پدیدار می‌شود که سؤال‌هایی بنیادین درباره خود و جهان می‌پرسیم (راسل، ۱۳۹۰: ۲۴). در طول تاریخ تفکر، از فلسفه تعاریف بسیاری در شرق و غرب مطرح شده است. علامه جعفری در کتاب ارتباط انسان و جهان چنین تعریفی از فلسفه ارائه داده‌اند: «فلسفه تحصیل توانایی است برای تأمین فعالیت ادراک راجع به معرفت رابطه انسان و جهان» (نصری، ۱۳۷۷: ۴۵). از نظر ایشان علمی یا فلسفی بودن یک موضوع را موضع‌گیری پژوهشگر یا ناظر مشخص می‌کند. بدین ترتیب ناظر با نوع ارتباطی که با یک واقعیت پیدا می‌کند به شناسایی علمی یا فلسفی آن واقعیت می‌پردازد. اگر ناظر به روابط ظاهری اشیا توجه کند شناخت او علمی خواهد بود و اگر به اصول و مبانی معرفت و موضوع مورد نظر خود بپردازد، شناخت او فلسفی خواهد بود (محمدی و ناجی، ۱۳۹۶: ۱۸) و در این مسیر رویکرد فلسفه نقادانه و سازمان‌یافته است و اساساً بر استدلال‌های عقلانی و منطقی متکی است (کوبیتون، ۱۹۹۵: ۶۶).

ماهیت و فلسفه جنگ و دفاع از جمله موضوعاتی است که در مکاتب فلسفی مختلف به آن پرداخته‌اند. نظریات مطرح شده در رابطه با ماهیت جنگ و دفاع غالباً در دو نحله فکری ایدئالیسم و رئالیسم قابل طرح است. ایدئالیست‌ها معتقدند نوع بشر آرمان‌خواه و کمال‌جو است و توان دستیابی به کمال و استعداد بهبود و پیشرفت را دارد و در سطح بین‌المللی می‌توان با ایجاد نهادهای جدید مانند جامعه ملل و سازمان ملل محیط سیاسی را مدیریت کرد و به صلح رسید و از جنگ دوری کرد (آقایی، ۱۳۸۹: ۴۲). در مقابل، رئالیسم مترادف با واقع‌گرایی، موازنه قوا را راه‌حل نهایی برای کسب صلح و جلوگیری از جنگ می‌داند. واقع‌گرایان معتقدند هر ملتی به دنبال قدرت و با طرفداری وضع موجود و یا طرفدار تغییر آن است (نقیب‌زاده، ۱۳۷۳: ۶۶). متسکیو معتقد است همان‌طور که فرد در صورت مورد حمله قرار گرفتن حق دفاع دارد، ملت‌ها هم حق دارند برای حفظ خودشان جنگ کنند زیرا حفظ هر ملت و دولتی مثل حفظ هر ملت و دولت دیگری است که به او حمله کرده است (رحیمی، ۱۳۹۸: ۱۰۵). با بررسی این مکاتب سؤالی در ذهن شکل

می‌گیرد که اسلام نسبت به جنگ چه دیدگاهی دارد؟ اسلام دینی اجتماعی و غایت آن تشکیل جامعه و اصلاح جهان است، نمی‌تواند قانون جهاد نداشته باشد (مطهری، ۱۳۷۳: ۲۳). اسلام نه خوش‌بینی مفرط ایدئالیست‌ها را دارد نه بدبینی رئالیست‌ها را. اسلام جنگ را محکوم می‌کند و بزرگ‌ترین عامل جنگ یعنی زیاده‌خواهی انسان‌ها را نکوهش می‌کند (رحیمی، ۱۳۹۸: ۱۰۶). گویا آنچه اسلام به آن تأکید دارد دفاع می‌باشد چراکه دفاع و جنگ به لحاظ شکلی و ظاهری هر دو جنگ هستند اما به لحاظ ماهیتی جنگ برای تحمیل اراده و دفاع برای جلوگیری از تحمیل اراده صورت می‌گیرد (خودسیانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۸). این تفاوت را می‌توان در جنگ تحمیلی (دفاع مقدس) جنگی که رژیم بعث عراق بر ایران تحمیل کرد کاملاً درک نمود.

راهبرد دفاعی

دومین کلیدواژه پژوهش «راهبرد دفاعی» می‌باشد. مفهوم «راهبرد دفاعی» زیرمجموعه مفهوم کلان‌تر «سیاست دفاعی» محسوب می‌شود. در واقع، سیاست دفاعی هر کشور در سطح ملی خطوط کلی، اصلی و کلیدی فعالیت‌های نظامی آن کشور را مشخص می‌نماید و چارچوبی است که راهبرد دفاعی (نظامی) در سطح ملی از آن شکل می‌گیرد (تهامی، ۱۳۸۴: ۱۴). برخی از صاحب‌نظران راهبرد دفاعی را، علم و هنر بکارگیری همه قدرت کشور در جهت مقابله با تهدید یا تهدیدات علیه امنیت ملی می‌دانند (نوروزی، ۱۳۸۵: ۴۲۹). در مقابل عده‌ای دیگر از اندیشمندان از منظر ماهیت، قلمرو و کارکرد نگرش متفاوتی به تعریف راهبرد دفاعی دارند و راهبرد دفاعی را علم و هنر استفاده از نیروهای مسلح یک کشور برای تأمین اهداف سیاست ملی از طریق اعمال زور یا تهدید به استفاده از زور می‌دانند (کلانتری، ۱۳۹۴: ۵۴). در واقع، در این دیدگاه به‌جای استفاده از همه مؤلفه‌های قدرت ملی بر استفاده از قدرت نظامی تأکید شده است و راهبرد دفاعی عبارت است از راهکارها و شیوه‌های کلی استفاده از قدرت نظامی کشور در برابر تهاجمات نظامی احتمالی دشمنان خارجی، رفع شورش‌های مسلحانه مخالفان داخلی، حفظ منافع امنیت و پشتیبانی از سیاست‌های ملی (زه‌دی، ۱۳۸۶: ۵).

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به دنبال بررسی و تبیین مهم‌ترین مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در مؤلفه فلسفه و ماهیت دفاع مقدس در دوران دفاع مقدس و براساس متن «صحیفه امام (رحمت‌الله‌علیه)»

می‌باشد. این پژوهش از منظر ماهیت و روش جزء پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی محسوب می‌شود که به شیوه «تحلیل محتوی» انجام گرفته است. تحلیل محتوی یکی از انواع چهارگانه پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی محسوب می‌شود که به منظور توصیف عینی و کیفی محتوای مفاهیم به صورت نظام‌مند انجام می‌شود (حافظ نیا، ۱۳۹۶: ۲۷). این پژوهش نیز به شیوه تحلیل محتوی انجام شده است و متن مورد تحلیل صحیفه حضرت امام در دوره دفاع مقدس می‌باشد. در ادامه مطلب به اختصار فرایند و مراحل پژوهش به تفصیل مورد بررسی قرار می‌گیرد:

مرحله اول) طرح سؤال:

پژوهش به شیوه تحلیل محتوی با طراحی سؤال اصلی آغاز می‌شود و سؤال اصلی پژوهش بدین شرح است:

✓ مهم‌ترین مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در مؤلفه فلسفه و ماهیت دفاع مقدس براساس متن صحیفه در دوره دفاع مقدس کدامند؟

مرحله دوم) جستجو در مبانی نظری و پیشینه پژوهش:

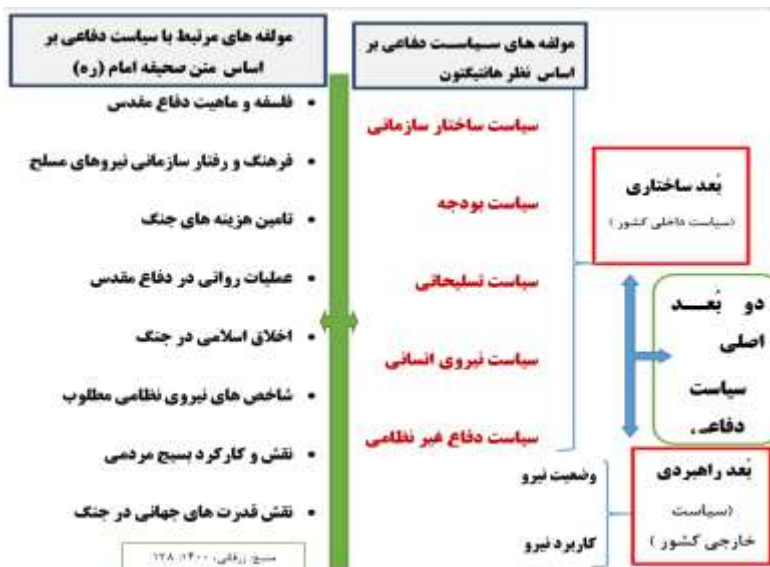
مرحله دوم مراجعه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش است. هدف از مراجعه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش گردآوری اطلاعات راجع به کلیدواژه‌ها، مفاهیم، نظریه‌ها، مدل‌ها و روش‌های مرتبط با سؤال اصلی پژوهش است. در واقع خروجی این بخش یعنی بررسی و مطالعه پیشینه و مبانی نظری موضوع، مشخص شدن و تدوین مدل مفهومی پژوهش، نوع روش تحلیل محتوی و منطق پژوهشی مرتبط با آن است که در قالب مرحله بعد توضیح داده شده است.

مرحله سوم) تدوین مدل مفهومی پژوهش:

یکی از مهم‌ترین عناصر پژوهش در حوزه علوم اجتماعی «مدل مفهومی» و به عبارتی چهارچوب مفهومی پژوهش است. مدل مفهومی عبارت است از تبیین ارتباط منطقی و اتصال مفاهیم اساسی که قرار است مورد مطالعه قرار گیرند (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۸). در واقع، در مدل مفهومی پژوهش مفاهیم اصلی، متغیرها و روابط سازمان‌یافته میان آن‌ها به نمایش در می‌آید و این مفاهیم، برای نزول به سطح واقعیت تجربی، تبدیل به متغیر می‌شوند (ایمان، ۱۳۹۴: ۳۱). همچنان که در بخش نظری ذکر شد، مفهوم «راهبرد دفاعی» زیرمجموعه مفهوم کلان‌تر «سیاست دفاعی» است. بعد از بررسی پژوهش‌ها و منابع مرتبط، مدل ابعاد و مؤلفه‌های سیاست دفاعی هانتینگتون از استراتژیست‌های نظامی به عنوان مدل اصلی مبین ابعاد و مؤلفه‌های سیاست دفاعی

انتخاب شد. همچنان که در نمودار زیر مشخص است، مدل سیاست دفاعی هانتینگتون به معرفی ابعاد و مؤلفه‌های اصلی سیاست دفاعی کشورها پرداخته است. بدین ترتیب، سیاست دفاعی دارای دو بُعد اصلی راهبردی و ساختاری است. بُعد ساختاری سیاست دفاعی به سیاست داخلی کشور ارتباط دارد و خود به پنج نوع سیاست شامل ساختار سازمانی، سیاست بودجه و تشکیلات، سیاست تسلیحات، سیاست دفاع غیرنظامی و سیاست نیروی انسانی تقسیم می‌شود (تهامی، ۱۳۸۴: ۱۲). با عنایت به اینکه حضرت امام یک شخصیت نظامی و اندیشمند حوزه دفاعی نبودند و از طرفی مبنای احصاء راهبردهای دفاعی مجموعه بیانات و پیام‌های ایشان براساس متن صحیفه امام است، با الگو گرفتن از مدل هانتینگتون تلاش شد تا مؤلفه‌های مرتبط با ابعاد سیاست دفاعی در بیانات و پیام‌های حضرت امام معادل‌سازی و در متن صحیفه موردبررسی و تحلیل محتوی قرار گیرد. به‌عنوان نمونه از مؤلفه سیاست ساختار سازمانی، سیاست نیروی انسانی و سیاست دفاع غیرنظامی در مدل هانتینگتون استفاده شد و مؤلفه‌های فرهنگ و رفتار سازمانی، شاخص سازی نیروی نظامی مطلوب و نقش و کارکرد بسیج مردمی معادل‌سازی شد و برای جستجوی مفاهیم و راهبردهای مرتبط در صحیفه مدنظر قرار گرفت. در این مقاله مفاهیم و راهبردهای مؤلفه فلسفه و ماهیت دفاع مقدس موردبررسی و تحلیل قرار گرفته است.

نمودار ۱: معادل‌سازی مؤلفه‌های سیاست دفاعی در مدل هانتینگتون و متن صحیفه امام (رحمت‌الله‌علیه)



مرحله چهارم) انتخاب روش تحلیل محتوی، رویکرد و منطق آن:

روش تحلیل محتوی براساس زمینه پارادایمی، ماهیت و منطق پژوهشی آن به انواع مختلفی تقسیم می‌شود. یکی از تقسیم‌بندی‌های رایج در روش تحلیل محتوی، تقسیم آن به سه روش کمی (تجربی)، روش کیفی و درنهایت روش تلفیقی (ترکیبی) است این پژوهش مبتنی بر روش «تحلیل محتوی تلفیقی» است. در روش تحلیل محتوی تلفیقی، مانند روش تحلیل محتوی کمی پژوهشگر به شمارش واژه‌ها، جمله‌ها و مفاهیم دست می‌زند، اما فرایند پژوهش در اینجا متوقف نشده و به جای تمرکز بر فراوانی داده‌ها، ارائه تحلیل آماری از آن، پژوهشگر توجه خود را به استفاده از واژه‌ها در هر بافت خاص معطوف می‌کند (تبریزی، ۱۳۹۳: ۱۳۳). موضوع دیگر در تحلیل محتوی، نوع رویکرد، رهیافت یا منطق مورد استفاده در آن است. در تحلیل محتوی سه رویکرد سستی، هدایت شده و جامع برای کاربرد تحلیل محتوا مطرح است و تفاوت عمده این رویکردها در چگونگی کدگذاری، اساس کدها و چالش‌های مربوط به درستی داده‌ها است (گلشنی و قانلی، ۱۳۹۵: ۷۲). در این پژوهش از رویکرد هدایت شده استفاده شده است بدین معنی که برای شناخت مفاهیم اصلی دفاعی مرتبط با مؤلفه فلسفه و ماهیت دفاع مقدس، از نتایج پژوهش‌های پیشین به‌عنوان کدهای اولیه و راهنما استفاده شده است. درنهایت سومین موضوع مرتبط با این مرحله انتخاب منطق پژوهش بر مبنای دو منطق قیاس و استقراء است. در تحلیل محتوی از رویکردهای مختلف قیاسی، استقرائی به‌تنهایی یا به‌صورت ترکیبی استفاده می‌شود (ایمان، ۱۳۹۴: ۱۰۹). در این پژوهش در فرایند بررسی سؤالات پژوهش از هر دو منطق قیاس و استقراء استفاده شده است و درواقع رویکرد ترکیبی مدنظر قرار گرفته است (بلیکی، ۱۳۸۴: ۱۶۵).

مرحله پنجم) جستجو در متن صحیفه امام و استخراج مفاهیم مرتبط با دفاع:

نمودار زیر فرایند استخراج مفاهیم دفاعی مرتبط با مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس» را به تصویر کشیده است. همچنان که در نمودار مشخص است، برای شناخت مهم‌ترین مفاهیم مرتبط با دفاع در مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس»، ابتدا براساس سؤال مربوطه، پیشینه پژوهش باهدف آشنایی با مفاهیم و کلیدواژه‌های مرتبط با این مؤلفه موردبررسی قرار گرفت. بعد از مشخص شدن برخی مفاهیم و کلیدواژه‌های اولیه، متن صحیفه با رویکرد استقرائی موردبررسی و واکاوی قرار گرفت و برخی واژه‌ها و مفاهیم جدید به لیست مفاهیم و واژه‌های اولیه اضافه شدند و لیست نهایی کلیدواژه‌ها مشخص شدند. در مرحله بعد، براساس لیست کلیدواژه‌های نهایی، متن صحیفه مجدد

موردبررسی و واکاوی قرار گرفته و لیست نهایی مفاهیم مرتبط با مؤلفه موردنظر تدوین شد.

نمودار ۲: مدل فرایند استخراج مفاهیم دفاعی

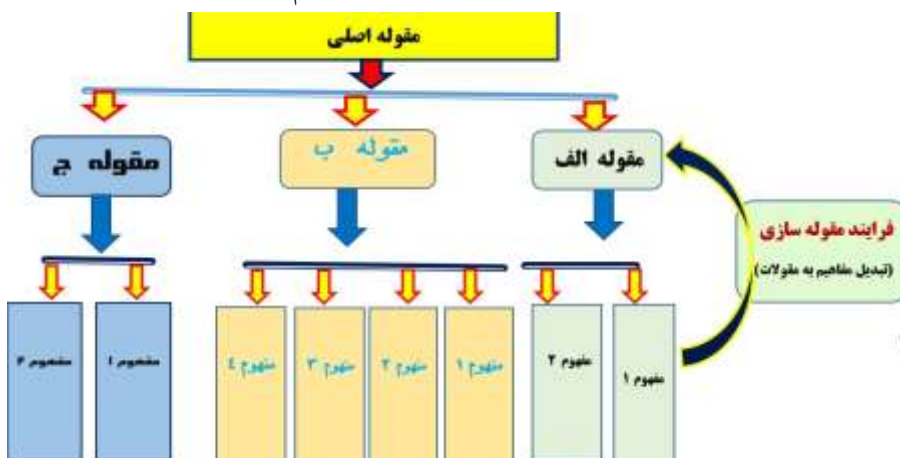


مرحله ششم) فرایند مقوله بندی و تدوین راهبردهای دفاعی:

هدف از تحلیل محتوی استخراج پیامها، مفاهیم مرتبط با موضوعات پژوهش از داخل متن مورد تحلیل است. روش تحلیل محتوی کیفی و نظریه داده بنیاد (گراندد تئوری، نظریه زمینه ای) از این نظر باهم مشترک هستند که هر دو روش به دنبال استخراج مفاهیم و مقوله ها از داخل متن مورد تحلیل هستند، با این تفاوت که هدف از تحلیل محتوی کیفی لزوماً تدوین یک نظریه به شیوه استقراء نیست و اساساً استخراج مفاهیم و مقوله ها مدنظر است (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۹). در نظریه زمینه ای و روش های تحلیل محتوی، تحلیل داده ها با فرایند کدگذاری آغاز می شود. کدگذاری فرایندی تحلیلی است که طی آن داده ها مفهوم گذاری می شوند و به هم می پیوندند تا مقوله یا نظریه را شکل دهند (استراوس و کوربین، ۱۳۹۱: ۲۵). در واقع کدگذاری باز قصد دارد تا داده ها و پدیده ها را در قالب مفاهیم درآورد (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۱). در فرایند کدگذاری باز در مرحله کدبندی اولیه مفاهیم زیادی به دست می آید. قدم بعدی آن است که باید این کدها یا مفاهیم را براساس پدیده های کشف شده در داده هایی که مستقیماً به پرسش تحقیق مربوط می شوند، «دسته بندی یا مقوله بندی» کرد. در واقع همچنان که در نمودار زیر نشان داده شده است، بعد از مفهوم سازی محقق می تواند برخی از مفاهیم را که ویژگی مشترکی دارند، از لحاظ معنایی با یکدیگر تناسب دارند و نیز بر موضوع واحدی

دلالت دارند را زیر یک مفهوم انتزاعی تر که به آن «مقوله» گفته می‌شود، قرار دهد و یک عنوان برای آن‌ها در نظر گیرد (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۷).

نمودار ۳: فرایند مقوله سازی از مفاهیم



براساس فرایند مقوله سازی و با استناد به مفاهیم دفاعی که از متن صحیفه در قالب مرحله قبل استخراج شده بود؛ راهبردهای دفاعی مدنظر حضرت امام در مؤلفه فلسفه و ماهیت دفاع مقدس احصاء و تدوین شد که در بخش یافته‌های تحقیق موردبررسی قرار گرفته است.

یافته‌های پژوهش

مفاهیم مرتبط با ماهیت و فلسفه دفاع مقدس

در بخش روش‌شناسی نحوه احصاء مهم‌ترین مفاهیم مؤلفه «ماهیت و فلسفه دفاع مقدس» بیان شد. جدول زیر، کلیدواژه‌های اولیه، کلیدواژه‌های نهایی و مفاهیم اصلی مرتبط با مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس» را نشان می‌دهد. همچنان که در جدول مشخص است، در ستون اول کلیدواژه‌ها اولیه مبتنی بر پیشینه پژوهش قرار دارد، ستون دوم، کلیدواژه‌های نهایی مفاهیم این مؤلفه است که با مراجعه به متن صحیفه کامل و نهایی شده است و در نهایت ستون آخر، مفاهیم نهایی مرتبط با مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس» را نشان می‌دهد.

جدول ۱: کلیدواژه‌ها و مفاهیم مرتبط با فلسفه و ماهیت دفاع مقدس از منظر امام (رحمت‌الله‌علیه)

مفاهیم نهایی	کلید واژه های نهایی	کلید واژه های اولیه
جنگ و دفاع برای منافع امت اسلام و جهان اسلام	جنگ / جهاد / دفاع / دفاع مقدس / جهاد	اسلام و کفر ، دفاع
جنگ و دفاع برای نجات و رهایی ملت عراق	مقدس / رهایی / نجات / ملت / سرزمین /	مقدس، رفع سلطه ، رفع
جنگ و دفاع تا شکست دشمن و تنبیه متجاوز	کشور / نظام سیاسی / شکست دشمن /	قتله ، جهان اسلام،
جنگ و دفاع برای رفع قتنه از عالم / سلطه استکبار	تنبیه دشمن / مبارزه با استکبار / مبارزه با	جنگ عقیده، جنگ
جنگ و دفاع برای احیای ارزشهای اسلامی	سلطه / جهان اسلام / ملت عراق / امت /	شرف، ارزش اسلامی،
جنگ اسلام بر علیه کفر و حق بر باطل	امت اسلامی / کافر / کفر / حق / باطل /	امت اسلام جهاد و...
جنگ و دفاع از سرزمین / کشور / وطن	حزب بعث / اصدام / منافع / بعث / تجاوز / فتنه /	
دفاع در مقابل تجاوز / دفاع مقدس / جهاد دفاعی	ابر قدرت / ارزش ها / حفظ نظام / تنبیه /	
جنگ و دفاع برای تثبیت نظام جمهوری اسلامی	عقیده / شرف / خدا / میهن	
جنگ و دفاع از ملت ایران / مردم ایران		

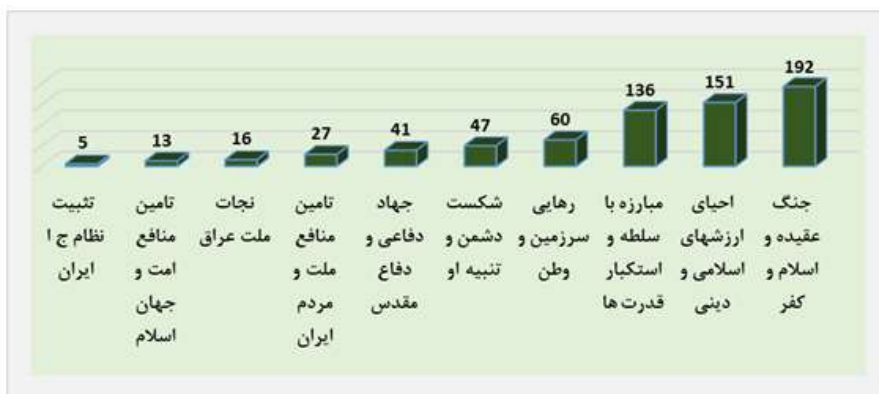
در واقع در پاسخ به سؤال اول که مهم‌ترین مفاهیم مرتبط با مؤلفه «ماهیت و فلسفه دفاع مقدس» کدامند، می‌توان گفت ده مفهوم فوق مهم‌ترین مفاهیم مرتبط با این مؤلفه هستند. مفاهیم ده‌گانه فوق هر کدام به بخشی از فلسفه و ماهیت جنگ و دفاع مقدس از منظر حضرت امام می‌پردازند. در واقع فلسفه و ماهیت جنگ رژیم بعث عراق علیه ایران از منظر حضرت امام طیف وسیعی از موارد را شامل می‌شود؛ از دفاع از سرزمین در مقابل دولت یاغی بعث و جهاد دفاعی گرفته تا جهاد برای احیاء ارزش‌های الهی، جهاد برای مقابله با کفر و سلطه مستکبرین و جهاد برای نجات ملت ایران و عراق. در ادامه پژوهش و در بخش بررسی مصادیق، تلاش شده است تا با ذکر مصادیق مختلف از صحیفه حضرت امام این مفاهیم بیشتر مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

رتبه‌بندی مفاهیم در مؤلفه ماهیت و فلسفه دفاع مقدس

نمودار زیر رتبه‌بندی مفاهیم مرتبط با فلسفه و ماهیت دفاع مقدس را از منظر حضرت امام و براساس متن صحیفه امام (رحمت‌الله‌علیه) نشان می‌دهد. همچنان که در نمودار زیر مشخص است، مفاهیم ده‌گانه دارای میزان فراوانی‌های مختلفی هستند به نحوی که میزان فراوانی‌ها از حداکثر ۱۹۲ مورد تا حداقل ۵ مورد را شامل می‌شود. از نظر رتبه‌بندی مفاهیم براساس میزان فراوانی هم در مجموع فراوانی‌ها، مفهوم «جنگ اسلام و کفر» با ۱۹۲ مورد بیشترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده است. این می‌تواند مبین این موضوع باشد که از نظر حضرت امام در بین مجموع مفاهیم این مؤلفه، این مفهوم دارای بیشترین اهمیت می‌باشد. این مفهوم دارای ماهیتی فرا سرزمینی

و فراملی می‌باشد و بیشتر از منظر دینی قابل طرح است و برخلاف ادبیات سیاسی موجود در کشورهای جهان است که دفاع از ملت و مرزهای ملی اهمیت و اولویت اصلی را دارد. مفهوم «احیای ارزش‌های اسلامی و دینی» با فاصله تقریباً زیادی یعنی با فراوانی ۱۵۱ در رتبه دوم قرار دارد. این مفهوم نیز همانند مفهوم اول، بیشتر جنبه عقیدتی و دینی دارد. مفهوم «مبارزه با سلطه و استکبار جهانی» با فراوانی ۱۳۶ مورد رتبه سوم را به خود اختصاص داده است. این مفهوم هم جنگ رژیم بعث عراق علیه ایران را فراتر از جنگ دو کشور برای تسلط بر سرزمین می‌داند و باتوجه به پشتیبانی قدرت‌های بزرگ جهان از عراق، ماهیت اصلی جنگ را تقابل ایران اسلامی با سلطه مستکبران و نظام سلطه می‌داند.

نمودار ۴: رتبه‌بندی فراوانی مفاهیم مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس» در صحیفه امام



روند تغییر فراوانی مفاهیم مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس» در صحیفه حضرت امام (رحمت‌الله‌علیه):

محور دیگر مورد بحث در مورد مؤلفه مذکور، بررسی وضعیت و روند تغییر فراوانی مفاهیم این مؤلفه است. در واقع در این بخش از پژوهش با این سؤال مواجه هستیم که روند تغییر فراوانی مفاهیم مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس» در دوره‌های مختلف دفاع چگونه است؟ برای پاسخ به سؤال فوق و بررسی روند تغییر فراوانی مفاهیم این مؤلفه بدین نحو عمل شد که میزان فراوانی هر مفهوم در دوران دفاع مقدس مدنظر قرار گرفت. لازم به یادآوری است که بررسی رتبه‌بندی مفاهیم و روند تغییر مفاهیم مستلزم تقسیم دوران هشت‌ساله دفاع مقدس به دوره‌های فرعی کوتاه‌تری بود که دوره بندی شش مرحله‌ای زیر برای این امر تدوین و ملاک قرار گرفت.

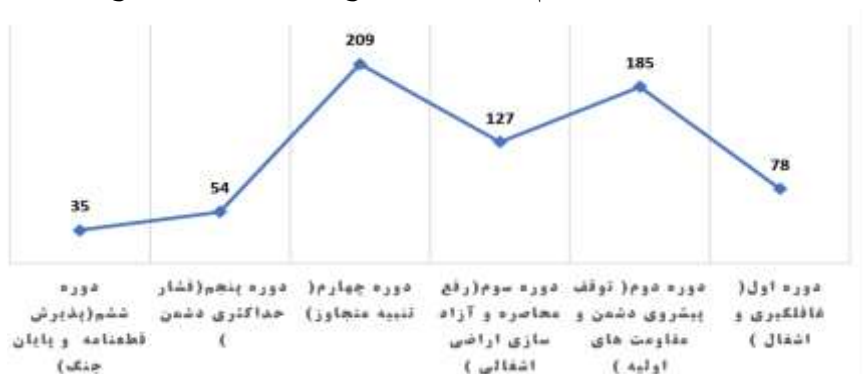
نمودار ۵: دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس

مدیریت نظامی کتابک بنی صدر		مدیریت نظامی حضرت امام (جنب و سازماندهی، طریقت‌تعلیم، بسیج مردمی و (مدیریت نظامی نوده ای)			
دوره شش‌گانه گری و اشغال (۳۱) شماری ۵۹ تا ۱۰ (۵۹) (۵۹)	دوره آسایش و بی‌شروعی دشمن و مقاومت‌های اولیه (آذر ۵۹ تا شهریور ۶۰)	دوره رفع محاصره و آزاد سازی اراضی اشغالی (مهر ۶۰ تا خرداد ۶۱)	دوره تنبیه متجاوز (مهر ۶۱ تا فروردین ۶۵)	دوره فشار حداکثری دشمن (حاکمیت) مواجهه بین‌المللی و از دست رفتن بخش عمده اراضی تصرف شده (خرداد ۶۵ تا تیر ۶۷)	دوره پذیرش قطعنامه و پایان جنگ تیر و فرورد ۶۷
دوره اول	دوره دوم	دوره سوم	دوره چهارم	دوره پنجم	دوره ششم‌اول

منبع: زرقاتی، ۱۴۰۰: ۳۲۱

بر مبنای دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس، می‌توان میزان فراوانی هر مفهوم را مورد بررسی قرار داد و روند تغییر این مفاهیم را در قالب نمودار به تصویر کشید. نمودار زیر بر همین اساس ترسیم و روند تغییر فراوانی مفاهیم مؤلفه «ماهیت و فلسفه دفاع مقدس» در آن به تصویر کشیده شده است:

نمودار ۶: روند تغییر فراوانی مفاهیم «ماهیت و فلسفه دفاع مقدس» در دوره‌های دفاع مقدس



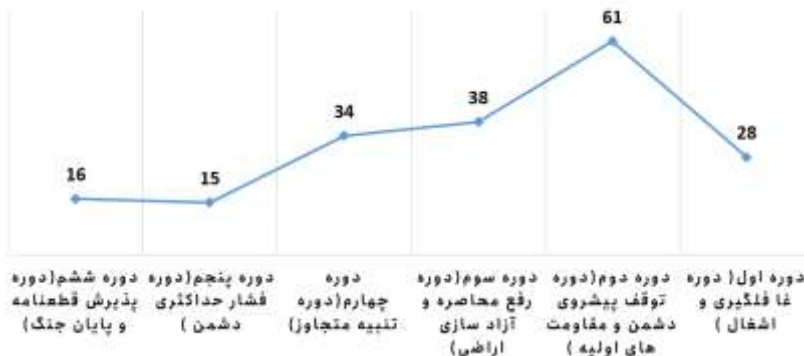
همچنان که در نمودار بالا مشخص است؛ روند کاربرد مفاهیم مؤلفه «ماهیت و فلسفه دفاع مقدس»، در دوران شش‌گانه مذکور مسیری یکنواخت و خطی ندارد و دارای فراز و فرود است. بیشترین فراوانی مفاهیم این مؤلفه در دوره چهارم قرار دارد. این وضعیت نمودار، مبین آن است که حضرت امام در مؤلفه «ماهیت و فلسفه دفاع مقدس» بیشترین تمرکز و تبلیغ را به ترتیب در دوره‌های چهارم، دوم و سوم داشتند. دوره چهارم با ۴۶ ماه طولانی‌ترین دوره در بین دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس است و از این رو در ظاهر منطقی به نظر می‌رسد که هر چه طول دوره زیادت باشد، تعداد سخنرانی‌ها، ابلاغ پیام‌ها، نشست‌ها و... بیشتر است و در نتیجه تعداد مفاهیم هم زیادت است. لکن وقتی تعداد فراوانی مفاهیم دوره‌های دیگر دفاع مقدس بررسی می‌شود متوجه این نکته و تناقض می‌شویم که لزوماً بین طول زمان یک دوره و تعداد فراوانی مفاهیم ارتباط مستقیمی برقرار

نیست و این طور نیست که هر چه طول دوره از نظر زمانی و تعداد ماه بیشتر باشد، تعداد مفاهیم هم بیشتر خواهد بود. برعکس، در برخی از دوره‌ها باینکه طول دوره خیلی کوتاه است، اما تعداد مفاهیم آن دوره به نسبت زمان کوتاه آن خیلی بیشتر از دوره‌هایی است که طول زمان آن بیشتر است. به‌عنوان نمونه براساس، نمودار بالا در دوره اول دفاع مقدس که مشتمل بر فقط دو ماه است، فراوانی مفاهیم این مؤلفه ۷۸ مورد است، درحالی‌که در دوره پنجم که طول آن برابر ۲۶ ماه است، تعداد فراوانی خیلی کمتر و برابر با ۵۴ مورد است. برای درک بهتر موضوع و همچنین ذکر مصادیقی از صحیفه حضرت امام، روند تغییر مفاهیم ده‌گانه این مؤلفه به تفکیک موردبررسی قرار می‌گیرد.

۱) مفهوم «جنگ اسلام علیه کفر»:

به‌طور کلی از نگرش امام (رحمت‌الله‌علیه)، جنگ هشت‌ساله تحمیلی، یک دفاع مقدس بود، تأکید بر تحمیلی بودن و دفاعی بودن ماهیت این جنگ برای کشورمان ایران، بیانگر این نکته است که تهاجم به یک کشور دیگر، از منظر امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) مذموم بوده و علاوه بر آن اهداف و اغراضی که در جنگ دنبال می‌شده از سوی سپاه رژیم بعث عراق و ایران، یکسان نبوده است. همچنین با تأکید بر تقدس امر دفاع، سعی در تبیین این نکته داشتند که آمال و امیال دینی، معنوی و الهی از سوی رزمندگان ایران دنبال می‌شود و در نتیجه جنگ ماهیتی مقدس دارد. از سوی دیگر این تقدس در تقابلی بود که میان اسلام و کفر و حق و باطل وجود داشت و چنانکه در سطور بعد اشاره می‌شود، در زمینه تبیین فلسفه و ماهیت جنگ، امام بارها به این موارد در صحیفه اشاره کرده‌اند. در بررسی فراوانی مفاهیم همان‌طور که در نمودار فوق نشان داده شده است بیشترین تکرار در بین مفاهیم ده‌گانه مربوط به این مفهوم بوده که ۱۹۲ مورد می‌باشد.

نمودار ۷: روند تغییر فراوانی مفهوم «جنگ اسلام و کفر» در دوران دفاع مقدس



نمودار بالا روند تغییر فراوانی مفهوم «جنگ اسلام و کفر» را در طی شش دوره دفاع مقدس بر مبنای «فراوانی مطلق» این مفهوم نشان می‌دهد. همچنان که در نمودار مشخص است، بالاترین میزان فراوانی در طی شش دوره دفاع مقدس، در دوره دوم با ۶۱ مورد فراوانی بوده است. این در حالی است که طول زمانی دوره دوم فقط ۱۰ ماه است و دوره چهارم با طول زمانی بیش از ۴۵ ماه، این مفهوم فقط ۳۴ فراوانی دارد؛ بنابراین اهمیت یک موضوع از نظر حضرت امام در یک مقطع زمانی خاص است که تعداد مفاهیم را مشخص می‌کند و لزوماً ارتباطی به طول زمانی هر دوره دفاع مقدس و تعداد ماه‌های هر دوره ندارد. از این رو و براساس این میزان فراوانی می‌توان گفت، حضرت امام توجه ویژه‌ای به بسط و تبیین این مفهوم در دوره دوم دفاع مقدس داشته‌اند به نحوی که براساس متن صحیفه در این دوره شاهد بیشترین تکرار این مفهوم در سخنرانی‌ها، پیام‌ها و ... حضرت امام هستیم. بعد از دوره دوم، دوره سوم و چهارم از نظر فراوانی در رتبه‌های بعدی قرار دارند و اگرچه فراوانی این دوره‌ها نسبت به دوره اول کمتر است اما به نسبت کل دوره‌ها، این دو دوره با ۳۸ و ۳۴ مورد فراوانی در جایگاه بالاتری قرار دارند. در جدول زیر مصادیقی از جلد‌های مختلف صحیفه امام در مورد این مفهوم ذکر می‌گردد.

جدول ۲: مصادیق مرتبط با مفهوم «جنگ اسلام و کفر» در صحیفه امام

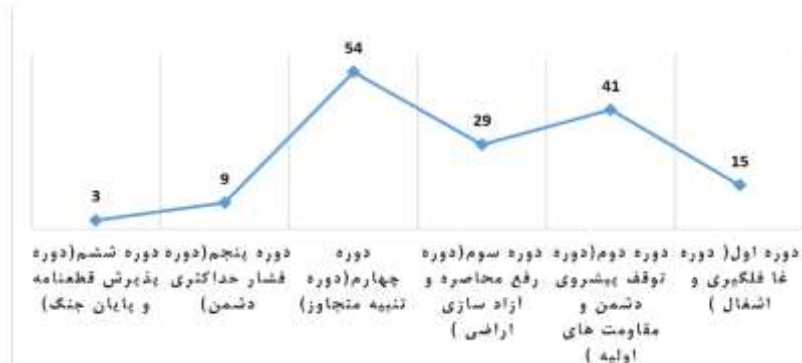
ج ۱۳: ۲۸۳	این، مسئله نزاع بین یک حکومت و حکومت نیست، مسئله هجوم یک بعث عراقی غیرمسلم است بر یک حکومت اسلامی و این قیام کفر علیه اسلام است...
ج ۱۳: ۲۵۰	... و ما به تبع اسلام داریم جنگ می‌کنیم، دفاع می‌کنیم و به واسطه اسلام داریم دفاع می‌کنیم. ملت ما باید مجهز باشند. ...
ج ۱۹: ۲۳۱	صدام پا روی اسلام گذاشته، ما از او دفاع می‌خواهیم بکنیم؟! دفاع از اسلام می‌خواهیم بکنیم! صدام یک حکم از احکام اسلام را قبول ندارد، ما دفاع می‌خواهیم بکنیم
ج ۱۸: ۲۸۵	... جنگ ما جنگی است بین اسلام و کفر، نه جنگی است بین یک کشور با یک کشور. ما بین اسلام و کفر است. امروز اگر ما عقب‌نشینی کنیم اسلام را شکست دادیم...
ج ۱۶: ۱۵۶	... شما برای عقیده، جهاد و دفاع می‌کنید و از خداوند چشم‌داشت رحمت دارید ...
ج ۲۱: ۸۵	... امروز جنگ حق و باطل، جنگ فقر و غنا، جنگ استضعاف و استکبار و جنگ پابره‌نه‌ها و مرفهین بی‌درد شروع شده است
جلد ۲۱: ۶۸	... جنگ ما، جنگ مکتب ماست علیه تمامی ظلم و جور؛ جنگ ما جنگ اسلام علیه نابرابری‌ها...

باتوجه به مصادیق فوق در اندیشه امام (رحمت‌الله‌علیه) جنگ‌ها یا حق‌اند یا باطل، جنگ‌هایی که در مسیر دین الهی و مصلحت و منافع جامعه و گسترش عدالت و رفاه انسانی باشد، حق و جنگ‌هایی که برای زیاده‌خواهی، حرص و طمع و ظلم به جهانیان و ضعفا باشد، در ردیف باطل قرار می‌گیرند. علاوه بر این‌ها، اگر جنگ برای زدودن فساد و افراد فاسد، تأدیب قدرتمندان و زورگویان، دفاع از فقرا و مستضعفین و جلوگیری از گسترش فتنه باشد، اهداف حق‌طلبانه را دنبال کرده و در صورتی که اغراض و اهدافی غیر از این‌ها یا در جهت عکس این موارد داشته باشد، باطل است (کرم نیا، ۱۳۹۶: ۱۰۹). امام (رحمت‌الله‌علیه) با تحلیل و تبیین اهداف صدام در جنگ تحمیلی و مقایسه آن با نیت رزمندگان ایران، دفاع مقدس را علاوه بر جدال اسلام با کفر، از مصادیق جنگ حق علیه باطل و جنگی در راه عقیده برشمرده‌اند.

۲) مفهوم جنگ برای احیای ارزش‌های اسلامی:

اسلام و ارزش‌های اسلامی در نظر حضرت امام به‌عنوان یک فقیه اسلامی جایگاه بی‌بدیلی دارد. اساساً در ادبیات نوشتاری و گفتاری ایشان، محوریت رضای خدا و حرکت در مسیر ارزش‌های الهی و اسلامی کاملاً برجسته است و فلسفه اصلی تشکیل حکومت را هم برای اقامه ارزش‌های دینی و الهی می‌دانند. در موضوع دفاع مقدس نیز حضرت امام معتقد بودند تحریک صدام برای حمله به ایران توسط دشمنان اسلام و نظام استکباری به دلیل آن بود که ملت ایران بعد از انقلاب اسلامی ایران تلاش کردند تا اسلام و ارزش‌های اسلامی را زنده کنند و فرهنگ اسلام ناب محمدی را به دیگر ملت‌ها معرفی نمایند، از این رو این جنگ توسط یک رژیم ضد اسلامی و کافر در عراق علیه ایران تحمیل شد. همچنان که در نمودار ۴ نشان داده شد، مفهوم «جنگ برای احیای ارزش‌های اسلامی»، با ۱۵۱ فراوانی رتبه دوم را در بین مفاهیم ده‌گانه دارد. روند تکرار این مفهوم در دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس بسیار در نمودار زیر به تصویر کشیده شده است.

نمودار ۸: روند تغییر فراوانی مفهوم «جنگ و احیای ارزش‌های اسلامی» در دوران دفاع مقدس



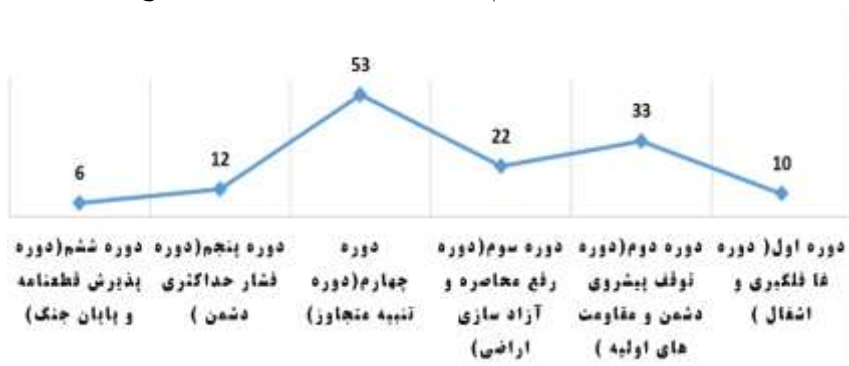
همچنان که در نمودار مشخص است، در دوره چهارم دفاع مقدس این مفهوم با فراوانی ۵۴ بالاترین میزان فراوانی را دارد. بعدازآن، دوره دوم دفاع مقدس با فراوانی برابر با ۴۱ مورد در جایگاه دوم قرار دارد. براین اساس می‌توان گفت در این دو دوره حضرت امام در طی سخنرانی‌ها، پیام‌ها و نشست‌های خود بر تبیین و تبلیغ این مفهوم تمرکز زیادی داشته‌اند. همچنین دوره سوم دفاع مقدس نیز جزء دوره‌هایی است که با توجه به فراوانی ۲۹ موردی آن، این مفهوم در آن بیشتر مطرح بوده است. از دوره چهارم به بعد میزان فراوانی این مفهوم به میزان زیادی کاهش پیدا می‌کند و نمودار سیر نزولی شدیدی به خود می‌گیرد چنانکه از ۵۴ فراوانی در دوره چهارم به ۹ فراوانی در دوره پنجم و ۳ فراوانی در دوره ششم دفاع مقدس کاهش پیدا می‌کند. در جدول زیر به برخی مصادیق مربوط به مفهوم مذکور در صحیفه امام اشاره شده است.

جدول ۳: مصادیق مرتبط با مفهوم «جنگ و احیای ارزش‌های اسلامی» در صحیفه امام

ج ۱۳: ۲۳۰	... بر همه شما و ما مسلمانان جهان لازم است از اسلام عزیز و قرآن کریم دفاع کنیم و این خیانت‌کاران را به جهنم بفرستیم. اکنون تکلیف شرعی، الهی، انسانی شما آن است...
ج ۱۳: ۴۴۱	... شما مثل اشخاصی هستید که در غزوات رسول‌الله جنگیدند و شهید شدند یا معلول. شما هم در راه خدا و در راه رسول خدا و در راه اسلام فداکاری کردید...
ج ۲۱: ۶۹	... این جنگ، جنگ اعتقاد است، جنگ ارزش‌های اعتقادی- انقلابی علیه دنیای کثیف زور و پول و خوش‌گذرانی است. جنگ ما، جنگ قداست، عزت و شرف و استقامت علیه نافرمدمی‌هاست
ج ۱۳: ۳۹۳	... این یک تکلیف الهی است برای همه... در جبهه‌ها برای اسلام جنگ می‌کنند، این‌ها نور چشم‌های اسلام هستند...

۳) مفهوم «جنگ تا رفع سلطه استکبار»:

یکی دیگر از مفاهیم مرتبط با مؤلفه ماهیت و فلسفه دفاع مقدس، مفهوم «جنگ تا رفع سلطه استکبار» است. در واقع حضرت امام با نگاهی دینی به موضوع دفاع مقدس، فلسفه اصلی جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران را مبارزه با دشمن اصلی مسلمین یعنی قدرت‌های سلطه‌گر جهانی می‌داند که ملت‌های مستضعف به‌خصوص ملت‌های مسلمان را تحت سلطه و استثمار خود دارند. ضمن اینکه با این مفهوم‌پردازی حضرت امام تلاش کردند تا طرف واقعی جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران را برای ملت مسلمان ایران و ملت‌های منطقه و جهان مشخص کنند. ایشان در سخنرانی‌های متعددی به این موضوع اشاره کردند که صدام و رژیم بعث عروسک خیمه‌شب‌بازی و دست‌نشانده قدرت‌های سلطه‌گر جهانی است که به نمایندگی از آنان با ایران می‌جنگد و از این‌رو دفاع مقدس، جنگ دو کشور نیست، جنگ ایران است با نظام سلطه و حمایت‌های بی‌حد و حصر قدرت‌های بزرگ از رژیم صدام نیز مؤید همین مطلب است. در بررسی فراوانی مفاهیم همان‌طور که در نمودار ۴ نشان داده شده است سومین مفهوم پرتکرار در بین مفاهیم ده‌گانه مربوط به مفهوم «جنگ تا رفع سلطه استکبار» با ۱۳۶ مورد فراوانی می‌باشد. نمودار ۹: روند تغییر فراوانی مفهوم «جنگ با سلطه استکبار» در دوران دفاع مقدس



نمودار فوق روند تغییر مفهوم «جنگ با سلطه استکبار» را در دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس و بر مبنای فراوانی مطلق نشان می‌دهد. روند نمودار به‌گونه‌ای است که از دوره اول دفاع مقدس تا دوره ششم دو فراز و فرود را داریم. بیشترین فراوانی مربوط به دوره چهارم دفاع مقدس است و بر اساس آن می‌توان گفت، حضرت امام در سخنرانی‌ها و پیام‌های خود در دوره چهارم دفاع مقدس بیشتر بر بسط و تبیین این مفهوم متمرکز بوده‌اند. همچنان که ذکر شد، یکی از دلایل افزایش فراوانی مطلق یک مفهوم در دوره‌های دفاع مقدس، طول زمانی بیشتر یک دوره است و

براین مبنا بالاترین فراوانی مطلق این مفهوم در دوره چهارم بی‌ارتباط با زمان طولانی این دوره (۴۶ ماه) نیست، لکن این یکی از متغیرها است، چنانکه دوره پنجم دفاع مقدس با ۲۶ ماه طول زمان فقط ۱۲ مورد فراوانی دارد درحالی‌که دوره دوم دفاع مقدس با ۱۰ ماه زمان فراوانی برابر ۳۳ مورد دارد. در ادامه مطلب به برخی مصادیق این مفهوم در صحیفه حضرت امام اشاره می‌شود.

جدول ۴: مصادیق مرتبط با مفهوم «جنگ با سلطه استکبار» در صحیفه امام

۱۱۳:۱۹	... جنگ جنگ تا رفع فتنه از عالم
ج ۸۹:۲۱	... و استکبار از همه کمیگاه‌های سیاسی و نظامی و فرهنگی و اقتصادی خود به ما حمله کرده است. انقلاب اسلامی ما تاکنون کمیگاه شیطان و دام صیادان را به ملت‌ها نشان داده است
ج ۱۷: ۳۰۹	... شما می‌دانید که کشورهای بزرگ از ابتدای این نهضت اسلامی ایران تاکنون همه قدرت‌ها مخالفت کردند... همه به کمک این حزب غفلی عراق شتافتند و کمک نظامی، کمک مالی...
ج ۲۱: ۸۶	... آیا ملت ایران در جنگ دیپلماسی شرق و غرب علیه خود و ایجاد بازی‌های سیاسی مجامع بین‌المللی مقاومت نکرده است؟ ...
ج ۱۷: ۳۱۸	... اگر مدد‌های الهی و عنایات خاص خداوند قادر نبود، هرگز در ما قدرت مقابله با رژیم شیطانی تادندان مسلح و متکی به قدرت‌های جهانی نبود.
ج ۱۷: ۳۲۸	... در جنگ نامتعادل که یک‌طرف تادندان مسلح و از سازوبرگ جنگی و آرایش حربی و کمک‌های بی‌پایان شرق و غرب و منطقه برخوردار بوده و... ملت ایران که موجب سرفرازی اسلام در جهان گردید و... مستضعفان تحت ستم جهان را بر مستکبران پیروزی دهد
ج ۲۱: ۶۸	... جنگ ما جنگ اسلام است علیه تمامی نابرابری‌های دنیای سرمایه‌داری؛ جنگ ما جنگ پابرهنگی علیه خوش‌گذرانی‌های مرفهین و حاکمان بی‌درد کشورهای اسلامی است...

۴) مفهوم «جنگ و دفاع از سرزمین و کشور»:

در کنار نگرش‌هایی که از منظر دینی به ضرورت دفاع از وطن و مردم می‌پردازند و مفاهیمی چون جهاد دفاعی در آن قالب مطرح می‌شود. نگرش‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی نیز وجود دارد که بر دفاع انسان و گروه‌های انسانی از قلمرو زیست خود تأکید می‌کنند. براین اساس گروه‌های انسانی با هر سطحی از فرهنگ و فناوری در مقابل تجاوز دشمنان و بیگانگان به قلمرو زیستی خود حساس بوده و با آن به مقابله برمی‌خیزند. از این رو حضرت امام نیز در بحث ماهیت و فلسفه دفاع مقدس، ضمن تأکید بر مفاهیمی چون تقابل اسلام و کفر یا جنگ برای احیا و حفظ ارزش‌های دینی و اسلامی، بر مفاهیم دنیایی و به تعبیری این جهانی مانند دفاع از سرزمین و وطن یا دفاع از ملت نیز تأکید داشتند. مفهوم «دفاع از سرزمین و کشور» با فراوانی ۶۰ در رتبه چهارم

در بین مفاهیم ده‌گانه قرار دارد. برخلاف مفاهیم قبلی که ماهیتی دینی یا فراملی داشتند، این مفهوم بیشتر منطبق با ادبیات سیاسی روز جهان است که یکی از فلسفه‌های اصلی جنگ را رهایی سرزمین و وطن از اشغال متجاوزان می‌داند.

نمودار ۱۰: روند تغییر فراوانی مفهوم «دفاع از سرزمین» در دوران دفاع مقدس



نمودار بالا روند تغییر فراوانی مفهوم «دفاع از سرزمین» را در طی دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس نشان می‌دهد. بالاترین فراوانی با ۲۴ مورد به دوره چهارم برمی‌گردد و معنای آن این است که در این دوره حضرت امام در سخنرانی‌ها و پیام‌های خود بر بسط و تبلیغ این مفهوم توجه ویژه‌ای داشتند. بعد از دوره چهارم، دوره دوم دفاع مقدس با ۱۶ مورد فراوانی در جایگاه دوم قرار گرفته است و این نیز می‌تواند مبین تعداد بیشتر پیام‌های مرتبط با این مفهوم در متن صحیفه و سخنان حضرت امام باشد.

جدول ۵: مصادیق مرتبط با مفهوم «دفاع از سرزمین» در صحیفه امام

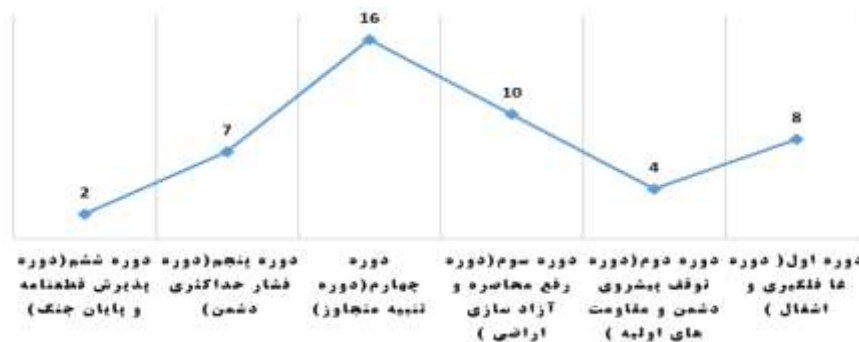
ج ۱۳: ۲۴۳	... جنگ، جنگ است و عزت و شرف میهن و دین ما درگرو همین مبارزات است و میهن از جان عزیزتر ما، امروز منتظر است تا یکایک فرزندان خود را برای نبرد با باطل مهیا سازد. ما برای میهن عزیزمان تا شهادت یکایک سلحشوران ایرانی مبارزه می‌کنیم
ج ۲۱: ۹۱	... کشور ایران به‌عنوان یک دژ نظامی و آسیب‌ناپذیر نیاز سربازان اسلام را تأمین و آنان را به مبانی عقیدتی و تربیتی اسلام آشنا می‌سازد
ج ۱۳: ۲۴۴	... امروز، روزی است که عشایر عزیز و غیور ما از مرزهای کشورشان باید دفاع نمایند. ... از وجب‌به‌وجب شهرشان دفاع می‌نمایند
ج ۱۶: ۳۷۶	... پس تکلیف اسلامی و میهنی شما اقتضا دارد که به‌سوی جبهه‌ها جوانمردانه هجوم آورید و بکوشید تا جامه ذلت نپوشید
ج ۱۸: ۲۳۱	... اگر دفاع از اسلام عزیز و میهن اسلامی تا مرز شهادت و وظیفه‌ای الهی و آرمانی و انسانی است، بحمدالله ملت عظیم‌الشان ... این وظیفه را به‌طور شایسته ایفا نموده‌اند...

امام (رحمت‌الله‌علیه) به‌رغم اینکه جنگ تحمیلی را در وهله‌ی اول در راه خدا و اسلام و امری مقدس می‌دانستند و همچنین بر جهانی بودن این جنگ و اینکه جنگ برای یک یا چند وجب خاک نیست، تأکید داشتند؛ اما غافل از انگیزه‌های میهن‌دوستانه ارتش و رزمندگان ایران نبوده و خودشان نیز کشور اسلامی ایران را یگانه سنگر مبارزه در راه استکبار می‌دانستند و علاوه بر این، به دلیل ماهیت دفاعی جنگ و تجاوز آشکار صدام به خاک ایران، دفاع از سرزمین را واجب شرعی و برای همه یک تکلیف الهی قلمداد می‌نمودند؛ لذا بارها در دیدارها، سخنرانی‌ها و یادداشت‌های گوناگون به وجهی از جنگ که همانا دفاع از این مرزوبوم و وطن، کشور ایران و نوامیس ملت ایران بود، اشاره نموده‌اند.

۵) مفهوم «جنگ و دفاع تا شکست دشمن و تنبیه متجاوز»:

یکی دیگر از مفاهیم مؤلفه ماهیت و فلسفه دفاع مقدس، مفهوم «شکست دشمن و تنبیه متجاوز» است. حضرت امام در طول دوران دفاع مقدس در سخنرانی‌ها و پیام‌های خود به تبیین و تبلیغ این مفهوم پرداختند. بدیهی است، نسبت به مفاهیمی چون دفاع از ارزش‌های اسلامی که ماهیت اسلامی و الهی دارد و تعداد فراوانی آن در متن صحیفه زیاد بود؛ این مفهوم از دیدگاه حضرت امام اهمیت کمتری داشته باشد و از این‌رو در بیانات و پیام‌های ایشان نیز کمتر دیده می‌شود و فراوانی آن نیز کمتر است. مفهوم «شکست دشمن و تنبیه متجاوز» که فلسفه جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران را تنبیه رژیم بعثی متجاوز می‌داند و در مجموع مفاهیم، با تعداد ۴۷ فراوانی رتبه پنجم را به خود اختصاص می‌دهد.

نمودار ۱۱: روند تغییر فراوانی مفهوم «شکست دشمن و تنبیه متجاوز» در دوران دفاع مقدس



نمودار بالا روند تغییر فراوانی مفهوم «شکست دشمن و تنبیه متجاوز» را در دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس به تصویر کشیده است. بالاترین میزان فراوانی به دوره چهارم دفاع مقدس با ۱۶ مورد

تعلق دارد. افزایش فراوانی این مفهوم در دوره چهارم می‌تواند به دلیل طول زمانی زیاد این دوره از یکسو و شرایط خاص میدانی جنگ از سوی دیگر باشد. در واقع تجاوز صدام و رژیم بعث به ایران اگرچه در ابتدا به دلیل غافلگیری ایران و شرایط خاص نیروهای مسلح با توفیقاتی همراه بود، اما با مدیریت دفاعی مطلوب حضرت امام در دوره سوم دفاع مقدس به تدریج سرزمین‌های تحت اشغال رژیم بعث عراق آزاد شدند و آزادی خرمشهر مهم‌ترین نقطه عطف این دوره محسوب می‌شود. بعد از فتح خرمشهر دیدگاه‌های مختلفی در مورد توقف یا تداوم جنگ مطرح شد، لکن نظر اجماعی نظام بر تداوم جنگ تا شکست رژیم بعث و تنبیه دشمن و کسب غرامت قرار گرفت. براین اساس به نظر می‌رسد در چنین شرایطی که اختلاف دیدگاه برای توقف و تداوم جنگ وجود داشت، حضرت امام تلاش بیشتری داشتند تا به تبیین و تبلیغ مفهوم «شکست دشمن و تنبیه متجاوز» در دوره چهارم دفاع مقدس بپردازند؛ که وضعیت نمودار و وجود بالاترین میزان فراوانی این مفهوم در دوره چهارم می‌تواند تأییدکننده این موضوع باشد.

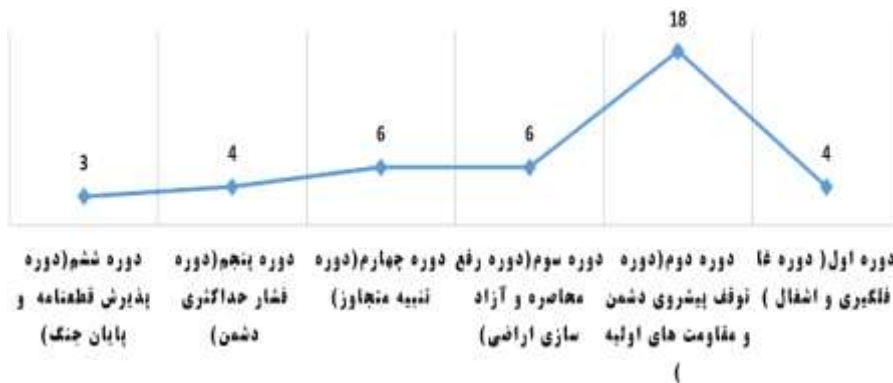
جدول ۶: مصادیق مرتبط با مفهوم «شکست دشمن و تنبیه متجاوز» در صحیفه امام

ج ۱۳: ۲۶۱	... ما به تبع اسلام با جنگ همیشه مخالفیم و میل داریم که بین همه کشورها آرامش و صلح باشد. لکن اگر جنگ را بر ما تحمیل کنند، ما تمام ملتمان جنگجوست و با تمام قوا مقابله می‌کنیم،... حتی ارتش خودش هم متزلزل است و در این جنگ خواهند باخت...
ج ۱۳: ۵۳۰	... ایران، صدام را با شکست مواجه خواهد ساخت؛ چراکه ما نه از شرق می‌ترسیم و نه از غرب و فقط به خدا تمسک داریم
ج ۱۷: ۳۲	... آنچه مایه تأسف است آنکه پس از گذشت دو سال از این تجاوز وحشیانه، اکنون فریاد صلح‌طلبی این خودفروختگان مزدور از هر سو بلند شده ... ما بارها اعلام کرده‌ایم خواهان پایان جنگ و طالب صلحی هستیم که متجاوز را تنبیه و خسارات جنگ را بپردازند
ج ۱۶: ۴۹۰	... حرف ما این است که متجاوز باید غرامت ما را بدهد و اشخاص باصلاحیت ببینند و متجاوز را تشخیص داده و مجازات کنند ... نمی‌شود متجاوز را مجازات نکرد ...
ج ۲۱: ۲۳	... امید است ملت قهرمان ما در این سال جدید بتواند ثمره سال‌ها مبارزه و مقاومت قهرمانانه خود را به دست آورده و با محاکمه و تنبیه این جنایتکار قرن در صلح و آرامش زندگی خود را با سربلندی و عظمت ادامه دهد
ج ۱۳: ۵۶	... لکن ملت و قوای مسلح ما تا پیروزی نهایی و انتقام جنایات حزب خون‌خوار بعث از پای نخواهد نشست و به نبرد خود دلاورانه ادامه خواهند داد ...

۶) مفهوم «دفاع در مقابل تجاوز، دفاع مقدس (جهاد دفاعی)»

جنگ تحمیلی رژیم عراق علیه ایران چنان‌که از نام آن پیداست با تجاوز رژیم سلطه‌گر و بعثی عراق به ایران آغاز شد. در چنین موقعیتی، مکاتب سیاسی و سیاست‌های دفاعی اغلب کشورهای جهان تلاش دارند تا با تهییج و تحریک افکار و عقاید ناسیونالیستی مردم، آن‌ها را به دفاع از کشور در مقابل تجاوز دشمن فراخوانند. در دیدگاه حضرت امام دفاع در مقابل تجاوز رژیم بعث عراق دو وجه داشت. یک وجه دینی و اسلامی و دیگری جنبه سیاسی و سرزمینی. از منظر دینی، تجاوز رژیم بعث عراق به خاک کشور مسلمانان ایران به‌مثابه تجاوز یک کافر علیه سرزمین و ملت اسلامی مطرح شده و لذا در قالب حکم فقهی جهاد در چنین شرایطی بر همه واجب کفائی است. از این‌رو امام، در طی سخنرانی‌ها و پیام‌های خودشان بارها بر جنبه شرعی دفاع مقدس تأکید داشتند (زرقانی، ۱۴۰۱: ۲۶۵). در کنار این نگرش دینی و البته عقلی، بحث دفاع از مردم و سرزمین در مقابل تجاوز دشمن به‌عنوان یک وظیفه انسانی و ملی مطرح بود که صبغه دینی نداشت و وظیفه هر انسان آزاده‌ای با هر عقیده و مسلکی است. یکی از مهم‌ترین محورهایی که اساساً از سوی حضرت امام در طول دوران دفاع مقدس به‌عنوان علت جنگ از سوی ایران مطرح می‌شد، این موضوع بود که کشور ایران اسلامی از سوی یک دشمن کافر مورد تجاوز قرار گرفته است و عقلاً و شرعاً ملت باید به دفاع از سرزمین خود برخیزد و در واقع جنگ تحمیلی را به‌مثابه جهاد دفاعی و «دفاع مقدس» خطاب می‌کردند. مفهوم «جهاد دفاعی و دفاع مقدس» یکی دیگر از مفاهیم ده‌گانه مؤلفه ماهیت و فلسفه دفاع مقدس است که با ۴۱ فراوانی در رتبه هفتم قرار دارد.

نمودار ۱۲: روند تغییر فراوانی مفهوم «جهاد دفاعی و دفاع مقدس» در دوران دفاع مقدس



نمودار بالا روند تغییر فراوانی مفهوم «جهاد دفاعی و دفاع مقدس» را نشان می‌دهد. براین اساس، در دوران دفاع مقدس، دوره دوم با ۱۸ مورد فراوانی دارای بالاترین میزان فراوانی می‌باشد. براین اساس می‌توان گفت، این دوره درزمینهٔ بسط و تبیین مفهوم مورد بحث از نظر حضرت امام اهمیت زیادی داشته است و ایشان در سخنرانی‌ها و پیام‌های خود بر روی تبیین و تبلیغ این مفهوم در این مقطع زمانی بیشترین تمرکز را داشته‌اند. ازاین‌رو تعداد فراوانی این مفهوم در این دوره براساس متن صحیفه در بالاترین میزان است. بعد از دوره دوم و با کاهش نسبتاً زیاد میزان فراوانی دوره سوم و چهارم با ۶ مورد فراوانی قرار گرفتند. در رتبه بعدی دو دوره اول و پنجم دفاع مقدس با ۴ مورد فراوانی قرار دارند. در جدول زیر به برخی از مصادیق این مفهوم در متن صحیفه امام را نشان می‌دهد

جدول ۷: مصادیق مرتبط با مفهوم «جهاد دفاعی و دفاع مقدس» در صحیفه امام

ج ۱۳: ۲۵۵	... شما می‌دانید که این جنگ به کشور ایران تحمیل شده و ما از کشور خود دفاع می‌کنیم؛ دفاعی که عقلاً و شرعاً واجب است
ج ۱۳: ۲۲۲	... این صدام حسین است که به واسطه تحریک امریکا به ما تجاوز کرده است و ما اگر جوابی به او بدهیم، هرگز به ملت عراق که برادر ما هستیم، مربوط نیست
ج ۱۵: ۱۱۷	... چون حمله کردند دفاع واجب است و کشتن آن‌ها هم تا دفعشان واجب است. نه اینکه ما سر جنگی داریم، ما می‌خواهیم عالم در صلح باشد
ج ۱۵: ۴۰۱	... برای اینکه جنگ ما دفاع است، هجوم نیست و جنگ دفاعی از تکلیف‌های شرعی و وجدانی و انسانی همه است
ج ۲۰: ۸۰	... و بر همه ما، بر همه شما واجب است که جدیت کنیم در اینکه این دفاع مقدس را ما به‌طور شایسته عمل بکنیم... بر زن و مرد این کشور واجب است که دفاع کنند...

۷) مفهوم «جنگ و دفاع از ملت ایران»:

دفاع از ملت مسلمان ایران در مقابل تجاوز رژیم بعث و هم‌پیمانان منطقه‌ای و جهانی‌اش، یکی دیگر از محورهایی است که حضرت امام برای لزوم دفاع مقدس مطرح می‌کردند. به عبارت دیگر، حضرت امام بر این نکته تأکید داشتند که هدف اصلی نظام سلطه و رژیم بعث از حمله به ایران، انتقام گرفتن از ملت ایران است که با انقلاب اسلامی خود به دنبال احیای ارزش‌های اسلامی و اسلام ناب محمدی (صلی‌الله‌علیه‌وآله) هستند. ازاین‌رو حضرت امام اعتقاد داشتند، علیرغم آثار منفی جنگ بر سرمایه‌های انسانی و تلفات مادی، ملت ایران باید با شرکت در دفاع مقدس با این

زورگویی و سلطه خواهی رژیم بعث و نظام سلطه مقابله کرده و با قدرتمند شدن امنیت دائمی برای خودشان ایجاد نمایند. مفهوم «تأمین منافع ملت و مردم ایران» در بین مفاهیم ده‌گانه مؤلفه ماهیت و فلسفه دفاع مقدس فراوانی کمتری دارد و با ۲۷ فراوانی در رتبه هفتم قرار می‌گیرد. نمودار ۱۳: روند تغییر فراوانی مفهوم «جنگ و دفاع از ملت ایران» در دوران دفاع مقدس



نمودار بالا روند تغییر فراوانی در مفهوم «دفاع از ملت ایران» را در شش دوره دفاع مقدس نشان می‌دهد. بالاترین فراوانی مربوط به دوره چهارم دفاع مقدس با ۸ مورد است. بعد از آن دوره دوم با ۵ مورد و با اختلافی اندک دوره‌های اول و سوم با ۴ مورد و دوره‌های پنجم و ششم با ۳ مورد قرار دارند. براساس این نمودار می‌توان گفت بیشترین پیام‌های مرتبط با این مفهوم توسط حضرت امام در قالب سخنرانی و ابلاغ پیام در دوره چهارم صادر شده است و بعد از آن دوره دوم در این زمینه از اهمیت برخوردار است.

جدول ۸: مصادیق مرتبط با مفهوم «جنگ و دفاع از ملت ایران» در صحیفه امام

ج ۱۵: ۴۹۳	... آن قدری که در توانان هست برای نجات ملت‌ها، برای نجات ملت خودمان و برای نجات ملت‌های دیگر از این ظلمت‌هایی که برایشان پیش آمده است...
ج ۱۵: ۱۱۲	... دفاع از نوامیس مسلمین است، دفاع از قرآن کریم است، دفاع از ملت ایران است و ملت‌های دیگر است و ما باید با قدرت بایستیم و هیچ عقب‌نشینی نکنیم
ج ۱۶: ۱۴۴	... ما ایستاده‌ایم در مقابل دفاع از کشور خودمان و دفاع از اسلام در مقابل هر مهاجم ... واجب است برایمان دفاع کنیم از نوامیس اسلام و نوامیس خودمان و دفاع کنیم از کشور اسلامی
ج ۱۸: ۵۷	... شما از رژیم سابق نجات پیدا کردید و هم‌اکنون برای عظمت و شرافت خودتان می‌جنگید لذا، با هم بسازید. ... از چی خسته شده‌اند؟ از دفاع از نوامیشان خسته شده‌اند؟! ...
ج ۱۷: ۴۹۷	... اگر چنانچه امروز ما یک کلمه عقب‌نشینی کنیم، اگر ملت ما یک قدم سستی به خودش راه بدهد و عقب‌نشینی کند، نوامیssh، جان‌های جوان‌هایش همه‌اش به باد خواهند رفت.

ج ۲۰: ۲۶	این جوان‌های ما دارند از مال و جان همه این ملت دفاع می‌کنند، از مال و جان یک دسته که نمی‌کنند دفاع، دارند دفاع از همه حیثیت این ملت می‌کنند
----------	---

مقوله‌ها و راهبردهای مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس»:

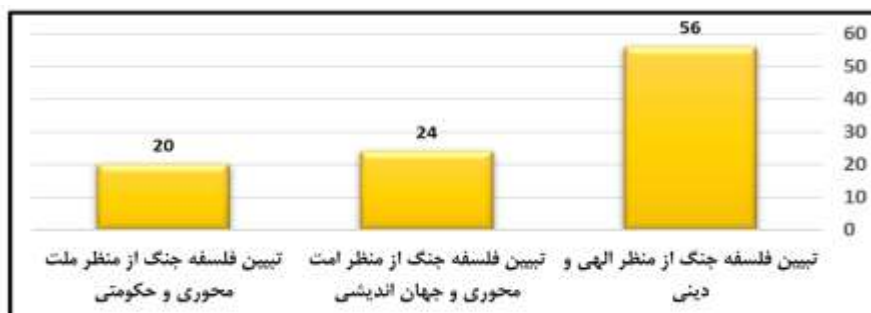
در بخش قبل، مهم‌ترین مفاهیم مرتبط با «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس» از نظر وضعیت رتبه‌بندی و همچنین روند تغییر در دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس مورد بررسی قرار گرفتند. در ادامه مطلب، مهم‌ترین مقوله‌ها و راهبردهای مرتبط با فلسفه و ماهیت دفاع مقدس که به شیوه «مقوله‌بندی» احصاء شده است، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. همچنان که در نمودار زیر نشان داده شده است، مفاهیم ده‌گانه این مؤلفه، براساس اشتراک در ماهیت و معنا و دلالت بر محورها به سه رویکرد مختلف قابل تقسیم است. سه مفهوم جنگ و دفاع برای منافع امت اسلام و جهان اسلام، جنگ و دفاع برای رفع فتنه از عالم و جنگ برای نجات ملت عراق رویکردی فراملی و امت محور دارد و از این رو می‌توان آن‌ها را در ذیل مقوله‌ای تحت عنوان «امت محوری و جهان اندیشی» قرار داد. در مقابل این رویکرد، رویکرد ملی و سرزمینی قرار دارد که چهار مفهوم دفاع از سرزمین و کشور؛ دفاع از ملت ایران؛ جنگ تا شکست دشمن و تنبیه متجاوز و درنهایت مفهوم جنگ و دفاع برای تثبیت نظام جمهوری اسلامی در قالب این مفهوم قرار می‌گیرند. بر این اساس این چهار مفهوم را می‌توان در قالب مقوله‌ای تحت عنوان «ملت‌محوری و حکومت‌محوری» قرار داد. درنهایت سه مفهوم باقی‌مانده یعنی جنگ و دفاع برای احیای ارزش‌های اسلامی؛ جنگ اسلام علیه کفر و مفهوم جهاد دفاعی دارای رویکرد عقیدتی و دینی هستند و می‌توان آن‌ها را در قالب مقوله‌ای تحت عنوان «خدامحوری» قرار داد.

نمودار ۱۷: مقوله‌های مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس»



موضوع دیگری که در این زمینه مطرح است میزان اهمیت هرکدام از مقوله‌های سه‌گانه فوق در بیانات و پیام‌های حضرت امام است. نمودار زیر براساس میزان فراوانی هرکدام از سه مقوله ترسیم شده است و همچنان که در نمودار مشخص است، مقوله خدامحوری با ۵۶ درصد نسبت به دو مقوله دیگر در جایگاه بسیار بالاتری قرار دارد، به نحوی که میزان فراوانی آن بیش از دو برابر فراوانی دو مقوله دیگر است. بعدازاین مقوله، مقوله امت محوری با ۲۴ درصد و ملت‌محوری با ۲۰ درصد در رتبه دوم و سوم قرار دارد. این نمودار گویای آن است که از منظر حضرت امام مهم‌ترین فلسفه جنگ تحمیلی و دفاع مقدس «خدامحوری» است و دو مقوله دفاع از منافع امت اسلام و ملت ایران اگرچه به‌عنوان دیگر فلسفه دفاع مقدس و جنگ تحمیلی مطرح است اما در مجموع اهمیت کمتری را در منظومه فکری و عقیدتی حضرت امام دارد

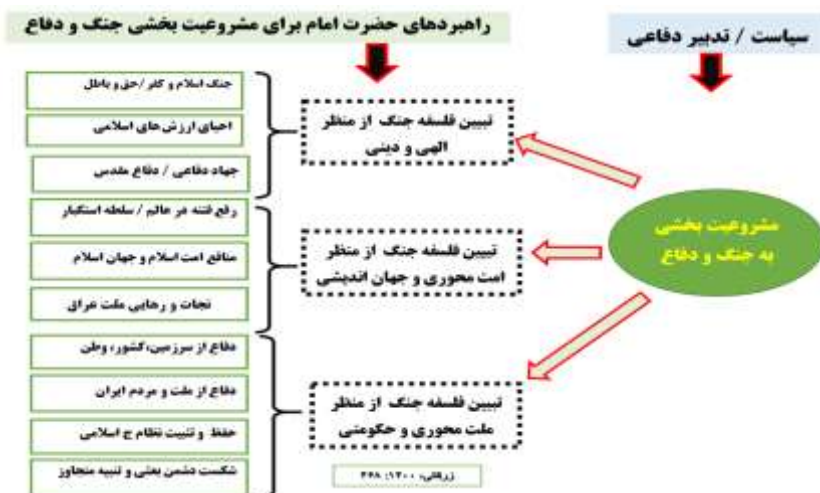
نمودار ۱۸: درصد فراوانی مقوله‌های سه‌گانه مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس»



موضوع دیگری که در زمینه فلسفه و ماهیت دفاع مقدس مطرح است، راهبردهایی است که حضرت امام در تبیین این موضوع مهم برای ملت و نیروهای مسلح داشته‌اند. به‌عبارت‌دیگر، حضرت امام در جهت مشروعیت بخشی به جنگ و ضرورت دفاع مقدس، تدابیر دفاعی را در نظر داشتند. اساساً انسان برای انجام هر کنش فردی و اجتماعی نیاز به انگیزه و هدف مشخص دارند، به‌ویژه در موضوع جنگ و منازعات خونین که ارزشمندترین دارایی یک انسان یعنی جان او در معرض خطر است. اگر رهبران سیاسی و فرماندهان نظامی نتوانند فلسفه و دلایل جنگ و تداوم آن را برای نیروهای نظامی و مردم خود تبیین دقیق نمایند، بدون تردید در انگیزه جنگیدن آن‌ها و در نتیجه در توان رزمی و دفاعی آن کشور تأثیر منفی خواهد داشت. از این‌رو، تبیین دلایل و زمینه‌هایی وقوع جنگ و تداوم یا حتی پایان آن برای نیروهای نظامی و ملت بسیار مهم است، به‌ویژه در جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران که با توجه به مدیریت دفاعی حضرت امام،

اساساً مبتنی بر دفاع همه‌جانبه و مشارکت بنیادین و گسترده مردم استوار بود. پژوهش افضلی در بررسی مواضع نظامی امام خمینی در دوران دفاع مقدس نیز بیانگر این است که یکی از مؤلفه‌های اصلی مدیریت کارزماتیک امام (رحمت‌الله‌علیه) در دوران دفاع مقدس تأمین مشروعیت و مقبولیت عمومی جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران و تقویت روحیه جنگاوری رزمندگان بوده است (افضلی و محسن زادگان، ۱۳۹۹: ۴۲).

نمودار ۱۹: راهبردهای حضرت امام برای «مشروعیت بخشی به جنگ و دفاع»



همچنان که در نمودار بالا مشخص است، حضرت امام برای مشروعیت بخشی جنگ و دفاع مقدس سه راهبرد مشخص را در نظر داشتند. راهبرد اول تبیین فلسفه جنگ و دفاع از منظر دینی و عقیدتی بود. با توجه به محوریت رضای الهی در منظومه فکری و عقیدتی حضرت امام، به نظر می‌رسد این راهبرد در راهبردهای سه‌گانه مهم‌ترین راهبرد محسوب می‌شود و تعداد فراوانی مفاهیم این راهبرد نیز گویای این امر است. این راهبرد شامل سه مفهوم جنگ اسلام و کفر، احیای ارزش‌های اسلامی و جهاد دفاعی است که در مجموع با ۳۴۶ فراوانی در بالاترین رتبه قرار دارد. در پژوهش کرم نیا نیز «خدا محوری» و «توحید محوری» به‌عنوان دو مؤلفه اصلی سیاست دفاعی حضرت امام مطرح شده است (کرم نیا، ۱۳۹۶: ۱۹۶). راهبرد دوم «تبیین فلسفه جنگ از منظر امت محوری و جهانی‌اندیشی» است که نگرش عینی‌تری به فلسفه جنگ دارد. در این راهبرد مقابله با سلطه استکبار و تأمین منافع جهان اسلام برجسته است و این راهبرد در مجموع با فراوانی ۱۶۴ مورد در رتبه دوم قرار دارد. راهبرد سوم در زمینه فلسفه و ماهیت جنگ، بُعد ملی و سرزمینی

دارد. براساس این راهبرد و باتوجه به متن صحیفه امام می‌توان گفت حضرت امام دفاع از سرزمین و ملت ایران، شکست متجاوز و تثبیت نظام جمهوری اسلامی ایران را جزء دلایل اصلی دفاع مقدس می‌داند که همگی ماهیت ملی و سرزمینی دارد (زرقانی، ۱۴۰۱: ۵۴۵).

نتیجه‌گیری

جنگ تحمیلی هشت‌ساله یکی از بزرگ‌ترین تهدیداتی بود که نظام نوپای جمهوری اسلامی با آن مواجه شد. حضرت امام در مواجهه با این تهدید و چالش بزرگ امنیتی، سیاسی، اقتصادی تدابیر و راهبردهای مختلفی را مدنظر داشتند که مجموعه آن‌ها را می‌توان در قالب مفهوم «مدیریت دفاعی» طرح کرد. پژوهش در مورد اندیشه امام (رحمت‌الله‌علیه) به دلیل ویژگی‌های شخصیتی، دینی و علمی امام به‌ویژه در حوزه دفاعی دشوار است، چراکه حضرت امام یک صاحب‌نظر و متخصص نظامی محسوب نمی‌شوند. ضمن اینکه نگرش ایشان به موضوع جنگ و جهاد مانند اغلب حوزه‌های دیگر اساساً مبتنی بر رویکرد فقهی و دینی ایشان است. طبیعتاً اندیشمندان و پژوهشگرانی که در حوزه دفاعی-امنیتی صاحب‌نظر هستند آشنایی کافی با حوزه فقهی و دینی ندارند و بالعکس. در نتیجه این نوع پژوهش‌ها می‌تواند گامی مفید در جهت پاسخ به ابهامات اندیشمندان داخلی و خارجی در حوزه‌های دفاعی از منظر امام (رحمت‌الله‌علیه) باشد. در این پژوهش تلاش شد با مراجعه به متن صحیفه امام و با استفاده از روش تحلیل محتوی، مهم‌ترین مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در مدیریت دفاعی جنگ تحمیلی در مؤلفه «ماهیت و فلسفه دفاع مقدس» موردبررسی و تحلیل قرار گیرد. بر این اساس و همچنان که به تفصیل در بخش روش‌شناسی ذکر گردید، در ابتدا با مراجعه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش کلیدواژه‌ها، مفاهیم و نظریه‌ها مرتبط با فلسفه و ماهیت دفاع مقدس پژوهش موردبررسی و واکاوی قرار گرفت و در نهایت مفاهیم ده‌گانه‌ای از متن صحیفه امام (رحمت‌الله‌علیه) به شیوه تحلیل محتوی استخراج گردید. در ادامه، برای هر یک از مفاهیم ده‌گانه، فرایند کمیّت‌سنجی شامل بررسی میزان فراوانی مفاهیم در صحیفه امام (رحمت‌الله‌علیه)، روند تغییر مفاهیم در دوره‌های شش‌گانه دفاع مقدس صورت گرفت و برای مستندسازی در مورد هر کدام از مفاهیم، مصادیق متعددی از متن صحیفه امام ذکر شد. در نهایت جهت درک بهتر اندیشه حضرت امام در رابطه با فلسفه و ماهیت دفاع مقدس، براساس فرایند کدگذاری و مقوله‌بندی مهم‌ترین تدابیر و راهبردهای حضرت امام احصا گردید.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد، در مؤلفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس»، سه مفهوم «جنگ عقیده و جنگ اسلام و کفر»، «احیای ارزش‌های اسلامی و دینی» و «مبارزه با سلطه و استکبار قدرت‌ها» بالاترین فراوانی را در بین مفاهیم ده‌گانه داشته‌اند.

همچنین حضرت امام برای مشروعیت بخشی جنگ و دفاع مقدس سه راهبرد مشخص را در نظر داشتند. راهبرد اول «تبیین فلسفه جنگ و دفاع از منظر دینی و عقیدتی» بود که باتوجه به محوریت رضای الهی در منظومه فکری و عقیدتی حضرت امام، این راهبرد در راهبردهای سه‌گانه مهم‌ترین راهبرد محسوب می‌شود و میزان بالای فراوانی مفاهیم این راهبرد نیز مؤید این مطلب است. راهبرد دوم «تبیین فلسفه جنگ از منظر امت محوری و جهانی اندیشی» است که نگرش عینی‌تری به فلسفه جنگ دارد و در آن مقابله با سلطه استکبار و تأمین منافع جهان اسلام برجسته است و در نهایت راهبرد سوم «تبیین فلسفه جنگ از منظر ملت‌محوری و حکومت‌محوری» است که در آن نگرش ملی و سرزمینی برجسته است. براساس این راهبرد و باتوجه به متن صحیفه امام می‌توان گفت حضرت امام دفاع از سرزمین و ملت ایران، شکست متجاوز و تثبیت نظام جمهوری اسلامی ایران را جزء دلایل اصلی دفاع مقدس می‌داند که همگی ماهیت ملی و سرزمینی دارد.

منابع

- آقایی، داوود (۱۳۸۹). سازمان‌های بین‌المللی، تهران: سراس عدالت
- ارجینی، حسین و عبداللهی، زهرا (۱۳۹۴). «راهبردهای امام خمینی در مدیریت دفاع مقدس»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۴۲.
- استراوس، انسلم و کربین، جولیت (۱۳۹۱). مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای، ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نشر نی.
- ایمان، محمد تقی و نوشادی، محمود رضا (۱۳۹۰). «تحلیل محتوی کیفی»، فصلنامه پژوهش، سال سوم، شماره ۲ (پیاپی ۶).
- بلیکی، نورمن (۱۳۸۴). طراحی پژوهش‌های اجتماعی، ترجمه حسین چاوشیان، تهران: نشر نی.
- تبریزی، علیرضا (۱۳۹۳). روش تحقیق کیفی در مکاتب تفسیری، تهران: اطلاعات.
- تهامی، سید مجتبی (۱۳۸۴). امنیت ملی، دکترین، سیاست‌های دفاعی و امنیتی، جلد اول، تهران: سازمان فرهنگی و عقیدتی ارتش.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۶). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران: سمت.
- خودسیانی، مصطفی؛ مراد پیری، هادی و خان احمدی، اسماعیل (۱۳۹۱). «بررسی نقش رهبری و فرماندهی نظامی در دفاع مقدس و جنگ آینده از منظر فرماندهان»، مجله سیاست دفاعی عالی جنگ، شماره ۸۱.
- رحیمی، حسن (۱۳۹۷). «بررسی جمالی اهداف و ماهیت جنگ در اسلام و دیگر ادیان و مکاتب»، فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی، سال هفدهم، شماره ۸۹.
- زرقانی، سید هادی (۱۴۰۱). بررسی و تبیین راهبردهای دفاعی حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) در دفاع مقدس.
- زرقانی، سید هادی (۱۴۰۰). بررسی و تبیین راهبردهای دفاعی حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) در دفاع مقدس، طرح پژوهشی.
- زرقانی، سید هادی (۱۴۰۰). «بررسی و تبیین راهبردهای دفاعی حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) در دفاع مقدس»، فصلنامه مطالعات دفاع مقدس، پاییز، شماره ۲۷.
- زهدی، یعقوب، عسکری، محمود (۱۳۸۷). شاخص‌های ارزیابی سیاست دفاعی، نشریه راهبرد دفاعی، شماره ۲۳.
- قائدی محمدرضا، علیرضا گلشنی (۱۳۹۵). «روش تحلیل محتوا، از کمی گرایی تا کیفی گرایی»، روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی سال هفتم بهار، شماره ۲۳.

- کرم نیا، رضا (۱۳۹۶). الگوی راهبردی دفاعی مبتنی بر اندیشه دفاعی حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه)، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی
- کلانتری، فتح اله (۱۳۹۴). کاربست سیاست دفاعی با راهبرد دفاعی و راهبرد نظامی، تهران: نشریه سیاست دفاعی، دوره ۲۳، شماره ۴.
- کیوان حسینی، سیداصغر (۱۳۷۹). «گزارش همایش امام (رحمت‌الله‌علیه) و دفاع مقدس»، مجله سیاست دفاعی، شماره ۳۱.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۳). جهاد، تهران: صدرا.
- نصری، عبدالله (۱۳۷۷). «علم و فلسفه از دیدگاه علامه جعفری»، قبسات، شماره ۸ و ۹.
- نقیب زاده، احمد (۱۳۷۳). نظریه‌های کلان در روابط بین‌الملل، تهران: قومس.
- نوروزی فرسنگی، احمد (۱۳۸۵). ارتش در تاریخ و انقلاب اسلامی، تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی زهد.
- نوغانی دخت‌بهمنی، محسن؛ محمدی، فردین و کرمانی، مهدی (۱۳۹۸). خلق نظریه در مطالعات کیفی (رویکردی کاربردی به نظریه زمینه‌ای)، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.